

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).50-52](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).50-52)
УДК 02(477)Нов(092)"192/193"(045)

Віктор Сєдих,

кандидат педагогічних наук, доцент,
головний бібліотекар кабінету бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної
Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка
seduhww@ukr.net
<http://orcid.org/0009-0001-9410-7914>

Б. Борович у книжковому просторі України (1920-ті — початок 1930-х років)

У статті вперше узагальнено вагомий внесок бібліотекознавця, бібліографа, книгознавця Бориса Осиповича Боровича в розвиток книжкової справи України.

Дослідження сфокусовано на особливостях функціонування сфери книжкової торгівлі окресленого хронологічного періоду, зокрема стані, формі й методах торгівлі, підготовленості кадрів, головній суспільній місії книгарень — просвітництво замість комерції. Проаналізовано пропозиції науковця щодо напрямів розвитку галузі.

Висвітлено діяльність Б. Боровича як засновника та керівника приватного культурно-просвітницького видавництва "Труд", що втілювало ідею гуманізації та читачецентрованого підходу в систему книговидавництва й книгорозповсюдження.

Акцентовано на незалежності поглядів Б. Боровича, його шанобливому ставленні до книги, розумінні її надважливого соціального значення.

Ключові слова: Борис Осипович Борович; книжкова торгівля; книгарні; система книгорозповсюдження; книжковий асортимент; консультаційно-бібліографічна діяльність; просвітництво; позамагазинні форми торгівлі; книжкові базари; бібліотечні колектори

Постановка проблеми. Борис Осипович Борович — видатний бібліотекознавець, бібліограф, книгознавець. Ці титули відповідають дійсності й ранжуються саме в такій послідовності. Однак у скромному масиві сучасних публікацій про цю непересічну особистість майже немає розвідок про Б. Боровича як відомого книжника-книгаря. Побіжно можемо натрапити на згадку про нього як книгознавця у працях, присвячених бібліотекознавчій і бібліотечній діяльності науковця чи довідкових матеріалах [16; 38]. Водночас діяльність і наукова спадщина Б. Боровича охоплюють більшість елементів (процесів) побутування книги в системі книжкової справи.

Аналіз досліджень і публікацій. Книжкова справа, як відомо, — це виробничо-інтелектуальна діяльність, спільним об'єктом якої є книга від процесу підготовки до видання, виходу у світ і до

книгорозповсюдження [2]. Діяльність Б. Боровича була різнобічною й торкалася майже кожної ланки цієї системи.

Архівні документи свідчать, що від 1918 р. Б. Борович очолював культурно-освітнє видавництво "Труд" (був власником і керівником) і до кінця 1920-х рр. випустив друком кілька десятків назв видань книжково-бібліотечної проблематики. Майже одночасно Борис Осипович відкрив книгарню від цього видавництва, політику якої було зорієнтовано не на комерційну вигоду, а на просвітницьку роботу (неприбуткова структура) [6; 11; 16; 38; 43].

Проте участь Б. Боровича в організації системи книгорозповсюдження цим не обмежувалася: він працював на посаді завідувача консультаційно-бібліографічного відділу Харківської громадської бібліотеки (згодом — Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка (ХДНБ ім. В. Г. Короленка)), який забезпечував користувачів інформацією про книги й інші види документів, що зберігалися у фонді [16; 38]. Окрім того, Б. Боровича неодноразово запрошували на книжково-бібліотечні форуми як знаного фахівця-новатора, об'єктивного й сміливого критика [12].

Отже, у системі книжкової справи вчений обійшов увагою тільки поліграфічні технології, в яких, проте, вільно орієнтувався.

Метою статті є висвітлення внеску Б. Боровича в розроблення теоретико-методичних та організаційних засад книготорговельної діяльності.

Науковий доробок ученого є солідним за обсягом й оригінальним за змістом, оскільки його гострі проблемні публікації незмінно викликали рецензії та відгуки-коментарі редакцій наукових журналів.

Пропонована стаття не претендує на всеосяжне розкриття внеску Б. Боровича в розвиток сфери книговидання та книготорговельної діяльності й зосереджена на розумінні науковцем місця книги у просвітницькій діяльності, проблем залучення до неї робітників, селян, робітфаківської інтелігенції, а також на загальному стані книжкового ринку, методах і формах книжкової торгівлі, труднощах у наповненні асортименту, купівлі-реалізації друкованої продукції, позамагазинних формах торгівлі, підготовці кадрів та умовах їхньої роботи. Насамкінець розглянемо особливості функціонування бібліотечних колекторів, які за роки радянської влади стали основними постачальниками книжкової продукції для бібліотек різних типів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Гуманітарну політику радянської влади було сфокусовано на розвитку освітніх і просвітницьких установ як найдоступніших для народних мас (термін широко вживався до 1990-х рр.). Саме на них спиралися урядовці, нав'язуючи ідеологію марксизму-ленінізму. Ці заходи мали забезпечити тотальну лояльність громадян у розбудові соціалізму, що відбувалася переважно примусовими методами (індустріалізація, колективізація, культурна революція). На цьому шляху владі заважала суттєва проблема — масова неосвіченість населення, більша частина якого була чи малописьменна, чи неписьменна. Найефективнішим і найнадійнішим знаряддям для розв'язання цього нагального питання стало друковане слово.

Починаючи з XV ст. "м'яка сила" книги допомагала цивілізувати суспільство. Усі його досягнення в матеріальній і духовній сферах завдячують книзі та знанням, які вона містила. Більшовицькі лідери добре усвідомлювали цей факт, тому на початку утвердження своєї влади особливу увагу приділяли книжковій і бібліотечній галузям, які після воєн і революцій перебували в занедбаному стані. Книгарні й бібліотеки потрібно було реанімувати на осучаснену технологічному рівні й надати їм оновленої функції — ідеологічної. Згодом ліквідація неписьменності, вільний доступ до освітніх установ зумовили стрімке зростання кількості потен-

ційних читачів, поступове розуміння населенням потреби у книзі й знаннях.

У 1918 р. відомий просвітник, а згодом видатний бібліотекознавець Б. Борович заснував у Харкові видавничу культурно-просвітницьку організацію "Труд", що стало цінним практичним внеском у розбудову нової системи книговидання та книготорговельної діяльності. Видавництво спеціалізувалося на випуску книжкової продукції, наочних посібників із просвітництва та бібліотечної справи. Крім підготовки до видання оригінальних макетів книг, працівники консультували з будь-яких питань просвітництва, допомагали в добір літератури для комплектування бібліотек, продавали бібліотечний реманент, утримували книжкову крамницю та склад.

Бібліографіні ХДНБ ім. В. Г. Короленка А. Черевко й Т. Кульшицька вперше висвітлили діяльність культурно-просвітницької організації "Труд". Дослідниці з'ясували, що підприємство діяло, ймовірно, до 1929 р., випустивши друком 45 назв книжкової продукції різним накладом: від 4—5 тис. пр. до 10—15 пр. Завдяки плідній роботі видавництва побачили світ основні праці Б. Боровича, присвячені книжково-бібліотечній справі [16]. Прикметно, що у цих виданнях немає марксистської риторики, хоча учений вважав себе послідовником цієї ідеології.

Діяльність книгарні приватного видавництва "Труд" становить неабиякий науковий інтерес, оскільки її метою була не книготоргівля, а культурно-просвітницька робота як її важливий складник. Б. Борович реалізовував літературу, нехтуючи економічною вигодою, якщо вона була конче потрібна споживачеві для професійної діяльності, а коли коштів бракувало, надавав книги в борг чи кредит. У період тотальної економічної кризи й стрімкої інфляції ціна видань зростала за добу, проте книгарня продавала їх за раніше визначеною вартістю, аби не втратити постійну клієнтуру й не зіпсувати репутацію. Постійні відвідувачі навзаєм допомагали грошми, коли потрібно було викупити замовлення, розпаковувати товар тощо. Зазвичай так працювало більшість неприбуткових організацій.

Вражає також кількість безоплатних послуг культурно-просвітницької організації "Труд". Наприклад, його крамниця виконувала замовлення для індивідуальних провінційних клієнтів із комплектування сільських чи містечкових бібліотек. Книгарі особисто відвідували по кілька крамниць міста, добираючи відповідну літературу. Навіть утворені пізніше бібліотечні колектори цього не робили, пропонуючи комп-

лектаторам обирати з наявного в них асортименту. До того ж "Труд" продавав бібліотечну техніку, надавав консультації щодо облаштування новоутворених бібліотек, клубних установ, комплектування бібліотечок для різноманітних організацій (радянських, профспілкових, партійних), які опікувалися проблемами освіти широких народних мас [6]. Особливістю крамниці Б. Боровича був вільний доступ до друкованої продукції. Книги розкладали на столах, кожний читач мав можливість їх не лише взяти в руки, погортати, а й відійти, почитати та впевнитися в потребі придбання. Така практика була поширена за кордоном і хоча становила певні ризики щодо збереження товару, крадіжок майже не було. Слід констатувати, що саме в Харкові, вперше в колишньому СРСР, Б. Борович спробував організувати книготоргівлю без прилавоків.

Працюючи суто за замовленнями, просвітницька книгарня не знала поняття "дефіцитні книжки", "затоварювання книжкової продукції". Нерозривним був зв'язок крамниці з власним видавництвом. Видавничий портфель намагалися формувати з урахуванням потреб колективних та індивідуальних покупців, які ретельно вивчали. До 1924 р. було випущено півтора десятка назв книг із бібліотечної справи, клубної та лекційної роботи, професійної й народної освіти. За цільовим призначенням більшість становили практичні посібники, одночасно випускали каталожні картки, інвентарні книги, листки абонементів, бібліотечні плакати оригінального змісту. Жодних відмов на зразки бібліотечної техніки книгозбірні не мали [6].

У книзі "Книготоргівля як просвітницька робота" Б. Борович чітко відповів на питання, чи потрібна така діяльність у книгарні. Безумовно, оскільки йшлося про незвичний товар, який об'єднує матеріальний і духовний складники, чинить особливий вплив на психіку, світогляд, виховання тощо. Сутність культурно-освітньої діяльності у книжковій крамниці автор визначав як пряме чи опосередковане керівництво читанням покупців на цілковито добровільних засадах із використанням різних форм і методів: формування асортименту відповідно до попиту з різноманітних джерел комплектування (книгарень і складів, осередків букіністики, книжкових ба-

зарів, зокрема з інших міст); створення особливих умов для ознайомлення з книгами (розкладання на столах, можливість спокійно переглянути видання, інколи "видача для прочитання" фахівцям на 1—2 дні); інформаційно-рекламні заходи, як-от консультації й інструктаж; бібліографічний супровід; бесіди про книги (жива бібліографія) тощо. Досвідчений книгар при першому контакті зі споживачем тактовно дізнавався, чим він цікавиться, й пропонував відповідну літературу. Якщо читач ще не визначився, продавець заохочував його "букетом видань", а в разі відсутності конкретної книги — робив замовлення. Жодне звертання до книгаря не залишалося без щирої відповіді. Б. Борович наголошував, що книгарня не гастроном, почуття книжкового голоду ще масово не сформовано, а отже просвітницька робота, прищеплення культури читання клієнтам, його корегування — важливий обов'язок працівників книгарні [6; 14].

Теоретико-методичні засади книготорговельної діяльності в доступній формі науковець висвітлює у практичному посібнику "Як читати книгу" [5]. Праця дістала багато схвальних відгуків фахівців, зокрема на думку видатної бібліотекознавиці Л. Хавкіної, щиро й тепло написана книга пропонує раціональні методи й способи культурного впливу на покупців. Учена наголосувала, що завдяки зусиллям Б. Боровича у Харкові було сформовано ексклюзивний культурний осередок [43].

Від 1920 р. бібліотекознавець працював на посаді завідувача консультаційно-бібліографічного відділу Харківської громадської бібліотеки. Після палких диспутів і промов на бібліотечних форумах із проблем предметизації документів і предметного каталогу, низки публікацій на цю тему, успішного запровадження предметного каталогу в бібліотеці Борис Осипович взявся досліджувати книжковий ринок країни, від стану якого залежали не лише стабільність бібліотечної системи, а й розвиток науки, освіти, культури. У той період духовна вартість книги для суспільства була унікальною та не мала конкуренції.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 17.10.2025